

*Шутяк Софія Володимирівна,
адвокат, заступник голови комітету аграрного,
земельного та довкілля права
Національної асоціації адвокатів України,
керівник юридичної клініки
Національного лісотехнічного університету України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8264-8094>*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТЕЙ МОЛОДИХ ЮРИСТІВ-ЕКОЛОГІВ ЧЕРЕЗ ПРОГРАМИ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІСОТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті досліджено еволюцію екологічного права України крізь призму клінічної юридичної освіти. Висвітлено наукові дискусії щодо статусу екологічного права як самостійної галузі та вагомий внесок наукової школи професора С. М. Кравченко у його становлення.

Проаналізовано вплив повномасштабного вторгнення на переосмислення ролі природних ресурсів та актуальність розробки нових методів оцінки шкоди довкіллю. Особливу увагу приділено практичній підготовці студентів Національного лісотехнічного університету України, яка бере приклад з першої такої інституції в Центрально-Східній Європі. Автор обґрунтовує необхідність подолання розриву між теоретичним «правом на папері» та практикою через залучення студентів до консультування, написання процесуальних документів та представництва інтересів у судах.

Розглянуто питання імплементації міжнародних стандартів, зокрема Орхуської та Еспо конвенцій, а також необхідність гармонізації законодавства з нормами ЄС щодо стратегічної екологічної оцінки. Доведено, що клінічна модель навчання є фундаментальною для формування нового покоління еко-юристів, здатних забезпечити сталий розвиток держави.

Ключові слова: *екологічне право, довкілляне право, зміна клімату, юридична клініка, школа екологічного права професора С. М. Кравченко, екологічна безпека.*

Постановка проблеми. Досі в еколого-правовій літературі немає єдиної думки щодо визначення сутності екологічного права, тоді як спектр поглядів на це питання є доволі широким і охоплює як думки про те, наскільки різною є природа екологічного права як галузі права (самостійної чи комплексної), так і про повну відсутність цієї галузі права як такої. Наприклад, Всеукраїнська юридична енциклопедія (Том 4, Конституційне право) не містить згадки про екологічне право, попри те, що є статті 13, 16, 50, 66, які згадують, врегульовують довкільні питання та визначають право на безпечне для життя та здоров'я довкілля [1]. Наукова концепція розвитку законодавства України [2], крім екологічного, бачить ще природоресурсне, хоча природокористування – це частина екологічного права.

Якщо в наукових колах точаться суперечки щодо існування екологічного права, можна лише уявити, наскільки важливим для збереження навколишнього середовища для прийдешніх поколінь є формування у молодих юристів правиль-

ного розуміння природи екологічного права та демонстрація його важливості та ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічне право незалежної України розвивалося на основі науки екологічного права, передусім на основі теоретичних напрацювань Ю. С. Шемшученка, В. Л. Мунтяна, С. М. Кравченко, В. І. Андрейцева, В. К. Попова, Н. Р. Малишевої, А. П. Гетьмана, М. Я. Ващишин та теоретичних поглядів найкращих представників школи екологічного права – М. М. Сторожева (Білорусь, Мінськ), Д. Б. Байсалова (Казахстан, Алма-Ата) та інших.

Незалежність галузі екологічного законодавства завжди викликала сумніви серед українських науковців. Так, у науковій праці 1976 року Ю. С. Шемшученко зазначав: «у правовій літературі лише з'явилася думка, що законодавство про охорону навколишнього середовища є самостійною галуззю, але цей погляд ще не отримав достатнього теоретичного розвитку. Це питання тісно пов'язане з питанням про самостійність відповідної галузі права, оскільки сама правова система є похідною від системи права».

У сучасний період О. Плотнікова (1997) ставить під сумнів існування екологічного законодавства як галузі. Вона зазначає: «екологічне законодавство не слід вважати галуззю законодавства. Право природи поширюється на величезне розмаїття об'єктів, що потребує різних форм і методів їх охорони. Це не може обмежуватися потенціалом однієї галузі законодавства. Якщо галузь екологічного права реально існує, то існування галузі екологічного законодавства викликає заперечення». Повномасштабне вторгнення змусило Україну по-новому глянути на розвиток екологічного права та законодавства. Адже війна привернула особливу увагу до природних ресурсів як природних перешкод, а також як до об'єктів, доступ до яких може бути обмежений. До того ж вона засвідчила важливість володіння навичками обрахунку не лише збитків, а й шкоди довкіллю.

Метою статті є історичний аналіз розвитку юридичних клінік еколого-правового спрямування та огляд важливості кроссекторального підходу, гнучкості під час взаємодії, побудови дієвої структури обміну даними та комунікації і координації для розвитку школи екологічного права професора С. М. Кравченко.

Основний текст. Заснування ОПП з екологічного права в Національному лісотехнічному університеті та юридичної клініки на практиці доводить існування екологічного права та екологічного законодавства. Постає інше питання, якщо взяти до уваги етимологію слова «environment». Ймовірно, доцільніше говорити не про «environmental» – «право», а про «право навколишнього середовища» чи докільне право, як є у однойменному посібнику. Але залишимо цю дискусію для іншої статті.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відносини у сфері охорони навколишнього природного середови-

ща в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону та використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством. Отже, екологічне законодавство є ширшим за екологічне право. Можна припустити, що екологічне право є процесуальним правом, яке покликане створити такі процедури господарської діяльності та життєдіяльності людини, які повністю забезпечують гармонійний екологічний або, інакше кажучи, сталий розвиток. Саме тому норми екологічного права переплітаються з усіма галузями права.

Професор С. М. Кравченко стверджувала: «професори права повинні виходити за межі навчання і фактично захищати впровадження правових норм». Вона запропонувала ефективну формулу, яка дає змогу поєднати академічні знання, практику та глибоку мотивацію для досягнення цілей екологічного права – існування Громадської організації «Екологія-Право-Людина» (далі – ЕПЛ) та її юридичної клініки. «Гармонійний розвиток держави з урахуванням соціально-економічних потреб при можливому антропогенному навантаженні на природу та екологічних умовах регіону» – саме так С. М. Кравченко бачила розвиток екологічного права в Україні [3].

Стокгольмська декларація від 16.06.1972 та Ріо-де-Жанейрська декларація від 14.06.1992 закріпили сталий розвиток економіки на основі принципу, згідно з яким природні ресурси Землі, включно з повітрям, ґрунтом, флорою і фауною, і особливо зразки природних екосистем, повинні зберігатися для добробуту теперішнього та майбутніх поколінь шляхом детального планування та управління за потреби.

Екологічна «перебудова» суспільних відносин в Україні розпочалася після катастрофи на Чорнобильській АЕС. Саме вибух на атомній електростанції став поштовхом до вибуху активності громадськості у сфері охорони навколишнього середовища та розвитку суспільних рухів, хоча першими ідеями, які відстоювалися, були насамперед ідеї захисту здоров'я людини.

Політика у сфері охорони навколишнього середовища набула правового статусу з проголошенням незалежності України. Перші постулати цієї політики були викладені в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій у 1990 році.

Виникнення громадських рухів як таких завжди є проявом неповної, недосконалої державної політики. В Україні рух екологічних судових процесів був актом незгоди з браком інформації, систематичним приховуванням фактів, неконтрольованим втручанням у природне середовище та неефективністю законів, зокрема у сфері охорони навколишнього середовища. Розвиток демократичного суспільства уможливив вираження інтересів окремих верств громадськості та

створив основу для подальшого системного розвитку впливів у сфері охорони навколишнього середовища [4].

Конференція щодо використання правових засобів неурядовими організаціями (НУО) започаткувала створення першої екологічної правничої НУО в Україні в 1993 році, коли С. М. Кравченко зрозуміла, чого можна досягти через НУО у застосуванні екологічного права. Потім, у 1996 році, Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина» відкрила першу в Україні та Центрально-Східній Європі юридичну клініку [5].

Юридична клініка – це формування, створене для адвокатури та підвищення правової свідомості. Вона функціонує на базі вищих навчальних закладів (III–IV рівнів акредитації, які забезпечують підготовку за напрямом «Право») з ініціативи вищого навчального закладу (або громадських організацій у співпраці з академічною установою) та включає студентів, викладачів і практиків [6].

Діяльність юридичної клініки є невід'ємною частиною освітньої діяльності організації «Екологія-Право-Людина», спрямованої на сприяння всебічному розвитку юридичної освіти в Україні, наданню практичних знань та навичок молодим юристам у сфері захисту екологічних прав громадян та вихованню нового покоління екологічних юристів.

Основними завданнями юридичної клініки є підготовка кваліфікованих фахівців у галузі екологічного права, практичне навчання студентів-правників, надання правових послуг громадськості, сприяння працевлаштуванню студентів як юристів та пропагування екологічної правової культури.

Завдяки співпраці з юридичним факультетом (офіційна практика передбачена навчальним планом) ЕПЛ вдалося підтримувати зв'язки з академічним середовищем, надихати студентів та виховувати наступне покоління громадських екологічних юристів [5].

Першою керівницею клініки була І. Тустановська (сьогодні успішний адвокат округу Нью-Йорк, США), яка була викладачкою автора цієї статті.

Проблема формування високого рівня правової культури в контексті системного реформування державних інституцій в Україні сьогодні набуває пріоритетного значення. Проблему формування правової культури молодих юристів на теоретичному рівні досліджували науковці В. Гончаренко [7], С. Молібог, Д. Павленко, Д. Браун [8], П. Біленчук [9], С. Гусарев [10].

Економічні та соціальні зміни, що нині відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність реформування не лише правової системи, але й удосконалення системи юридичної освіти. Вирішення проблеми співвідношення теоретичного та практичного складників є одним із важливих кроків для підвищення її якості. Традиційна схема юридичної освіти «лекції – семінари – модульні контролі» показала, що випускники не готові до практичної роботи. До того ж випускники

юридичних факультетів стикаються з проблемою безробіття, оскільки вимогою більшості роботодавців є наявність індивідуального практичного досвіду за спеціальністю [11].

На недоліки традиційної системи підготовки юристів звертали увагу українські та зарубіжні науковці: Н. В. Артикуца, В. Г. Гончаренко, В. М. Савіщенко, П. А. Смірнов, В. М. Сущенко, Ш. М. Тойганбекова, Є. Е. Зибарт та інші.

Ця проблема зумовлює необхідність застосування якісно нових форм і методів підготовки молодих професійних юристів, здатних виконувати свої професійні завдання одразу після закінчення навчання. Юридична клініка нині є новою формою набуття практичного професійного досвіду для майбутніх юристів у багатьох країнах світу. М. В. Дуліба, В. А. Єлов, Ж. В. Завальна, П. Є. Казанський, А. О. Люблінський, В. В. Молдован, Є. Пісулінський та інші досліджували у своїх працях особливості формування та діяльності юридичних клінік.

Сучасне життя потребує не випускників-стажистів, яких потрібно навчати заново, або молодих фахівців, які ні за що не несуть відповідальності, а справжніх професіоналів, які одразу починають виконувати свої посадові обов'язки, зазначені в дипломі про освіту [7].

За останні 20 років клініка ЕПЛ підготувала 175 студентів-клініцистів, направлених зі Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Національного лісотехнічного університету України, які нині є успішними юристами, відомими та шанованими як на національному, так і на міжнародному рівні.

Вивчаючи теорію, студенти опановують основи права і вчаться застосовувати їх на практиці. Щоб студенти могли реалізувати свої знання для застосування їх на практиці, існують певні види діяльності: інтерв'ю з клієнтом, написання запитів, надання консультацій (усних та письмових), представництво фізичних осіб в органах державної влади, судах, написання процесуальних документів, навчальні судові процеси, імітаційні вправи, дослідження фактів, організація правової роботи.

Перехід на Болонську систему освіти підкреслює необхідність та важливість практичної діяльності: багато часу відводиться на самостійну роботу, і його можна використати для поглиблення теоретичних та практичних знань. На юридичних факультетах багатьох країн світу викладання правової теорії в аудиторіях поєднується з «клінічною освітою», центром розвитку якої є юридичні клініки.

На сучасному етапі впровадження Болонського процесу в Україні особливого значення набуває перегляд національної системи вищої освіти відповідно до європейських стандартів.

Новий Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 на законодавчому рівні підтвердив існування юридичної клініки як структури навчального закладу

у статті № 33 [12]. До цього Міністерство освіти і науки видало наказ № 592 від 03.08.2006, яким затвердило Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, яке передбачає, що юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації; вона забезпечує підготовку за напрямом «Право» і створюється як база для практичної підготовки та проходження виробничої практики студентами старших курсів [9].

Державна цільова програма формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки, затверджена постановою КМУ № 394 від 13.02.2013 [13], передбачає як друге вирішення проблеми формування системи безоплатної правової допомоги, що система безоплатної вторинної правової допомоги формується шляхом поступового розширення мережі центрів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу; безоплатна правова допомога надається в обсязі не меншому, ніж гарантований законом, з його поступовим збільшенням за рахунок залучення та підтримки таких суб'єктів надання правових послуг, як юридичні клініки та громадські організації.

Серед основних цілей програми – навчання представників громадських організацій, надання організаційної та/або фінансової підтримки у реалізації програм інституційного розвитку юридичних клінік та громадських організацій, які працюють із суб'єктами права на безоплатну правову допомогу, а також видання книг та брошур з питань безоплатної правової допомоги.

У проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», прийнятому в першому читанні (щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги), зазначається, що юридична клініка є українським структурним підрозділом вищого навчального закладу юридичного профілю, створеним як база для проходження виробничої практики студентами старших курсів та надання безоплатної правової допомоги [14]; а також деталізується порядок створення клінік та їх діяльності.

Враховуючи тривалий досвід роботи юридичної клініки, можна впевнено стверджувати про надзвичайно позитивний вплив на професійну підготовку студентів-правників, які є членами цієї організації. На час випуску всі учасники клінічної програми ЕПЛ мають досвід управління справами, розроблену тактику юридичної практики, а також глибокі знання екологічного права, які неможливо ґрунтовно вивчити в межах відведених навчальних годин.

Варто взяти до уваги ще один аспект діяльності юридичних клінік, а саме – діяльність з виховання права, метою якої є підвищення та поглиблення знань з екологічного права, а потім використання цих знань для конструювання бажаної для ЕПЛ схеми поведінки майбутніх юристів, суддів, прокурорів, адвокатів.

На базі клініки ЕПЛ однією з перших почала використовувати позасудові методи вирішення спорів, як-от медіація, для вирішення екологічних спорів.

Невід'ємною частиною діяльності юридичної клініки є практична навчальна робота. Враховуючи специфіку клініки, Рада організації затверджує перелік теоретичних курсів, які викладатимуться в межах діяльності клініки, та відповідний навчальний план. Практична навчальна робота включає: проведення інтерв'ю з клієнтами; надання правових консультацій та представництво в судах у конкретних справах; вивчення альтернативних методів вирішення спорів; співпрацю з громадськими організаціями, благодійними фондами, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Клініка ЕПЛ популяризує принципи домінування інтересів клієнта, неприпустимість представництва клієнтів з конфліктуєчими інтересами, повагу до діяльності юридичних клінік та культуру поведінки. Принципи юридичної етики не можуть бути повністю застосовані до діяльності юридичних клінік, оскільки їхні працівники, на відміну від адвокатів, не мають особливого статусу, закріпленого в законодавстві. Однак необхідність дотримання більшості з них також практично забезпечена [15].

Рівень правової культури майбутнього юриста залежить від рівня сформованості його професійного почуття до правопорядку, формування певних правових цінностей та ідеалів у процесі навчання у вищому навчальному закладі. Саме в процесі навчання засвоюється соціальний досвід і формується емоційно-ціннісне ставлення до дійсності [16].

Завдяки своїй клініці ЕПЛ виховує нове покоління суперпрофесійних громадських екологічних юристів. Концентрація та кількість громадських екологічних юристів в ЕПЛ є найвищою в Україні та однією з найвищих у Європі. Завдяки цьому Львів є центром та ключовим осередком громадського екологічного права в Європі. Саме тому ЕПЛ завжди йде в ногу з розвитком суспільних відносин, а іноді й випереджає його. Отже, юристи разом зі студентами, залученими до клінічних програм, працюють над такими проблемами.

Станом на сьогодні в Україні вкрай необхідно напрацювати дієву практику втілення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який встановив правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження екологічно небезпечної господарської діяльності з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Дуже важливо, що Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо) імплементований через Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» та має на меті забезпечення високого рівня охорони навколишнього середовища, включаючи здоров'я населення, шляхом встановлення чітких,

прозорих та ефективних процедур стратегічної екологічної оцінки, за участі громадськості у стратегічній екологічній оцінці, а також шляхом врахування інтересів громадського здоров'я під час розробки політики та законодавства перетворювати у дієвий інструмент публічного-управління. Стратегічна екологічна оцінка проводиться для планів і програм, що розробляються для сільського господарства, лісового господарства, рибальства, енергетики, промисловості, транспорту, регіонального розвитку, управління відходами та будь-яких інших проектів, що вимагають оцінки впливу на довкілля відповідно до національного законодавства.

Незважаючи на ратифікацію Україною Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (далі – Орхуська конвенція), прозорість та громадські консультації в процесі прийняття екологічно значущих рішень, включаючи закони, все ще потребують подальшого вдосконалення. Рудиментарною є також практика створення громадських рад при органах державної влади, яка формально та фактично підміняє поняття громадськості, що негативно впливає на реалізацію принципу гласності та врахування громадської думки з питань, що стосуються навколишнього середовища.

Особливо актуальним є сприяння імплементації екологічної частини Угоди про асоціацію та Енергетичного Співтовариства, а також забезпечення виконання зобов'язань України в межах міжнародного права. Отже, нам потрібно уніфікувати підходи до екологічної політики та практики в Україні з країнами ЄС з метою впровадження заходів для зближення норм законодавства, зокрема на основі Плану зближення інших підходів.

Особливу увагу треба приділити імплементації норм Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» (інтегрований дозвіл) та забезпечення прозорості. Важливим аспектом є покращення наукового супроводження лімітування використання природних ресурсів та встановлення гранично допустимих рівнів забруднення навколишнього середовища, оцінювання змін стану навколишнього природного середовища. Запроваджений міжсекторальний підхід «єдине здоров'я» Законом України «Про систему громадського здоров'я» вимагає розвитку навиків для ефективної взаємодії кількох секторів, як-от медицина, медицина праці, ветеринарна медицина, безпечність продуктів харчування та охорона довкілля з метою забезпечення захисту здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення і досягнення кращих результатів у сфері громадського здоров'я.

Об'єкти природно-заповідного фонду, які зазнають значних втрат біологічного та ландшафтного різноманіття через сприйняття їх як окремих об'єктів природних ресурсів – землі, води, повітря, флори та фауни – потребують особливої уваги. Наразі в належний спосіб розробленої екологічної мережі не існує. Судо-

ва практика визнає існування Смарагдової мережі, проте для ефективної її охорони потрібні місцеві інструменти для її захисту.

Щодо питань зміни клімату, Україна має низку офіційних законів, які визначають правові та інституційні засади запобігання та пом'якшення наслідків зміни клімату та які закладаються механізми реалізації взятих Україною зобов'язання в рамках Рамкової конвенції про зміну клімату та Кіотського протоколу. Проте підприємства, установи та організації потребують фахівців, які здатні організовувати заходи для скорочення викидів речовин, накопичення яких в атмосфері може призвести до негативних кліматичних змін. Потребує налагодження система збору даних про речовини, утворені внаслідок діяльності підприємств, оцінка їх впливу на клімат; необхідність застосування обмежень на обсяги викидів. Не повністю вирішеними залишаються й питання щодо обігу генетично модифікованих організмів в Україні тощо.

Отже, екологічне право – це сукупність наскрізних норм, які червоною ниткою пронизують всі суспільні відносини, у яких відносини стосуються людей, їхнього здоров'я та збереження довкілля.

Студенти, вчителькою яких була професор С. М. Кравченко, у майбутньому, незалежно від своїх посад, дотримуватимуться принципів гармонійного екологічного розвитку як в особистому, так і в професійному житті.

Підсумуємо, що в правовому науковому полі існує еколого-правова наукова школа доктора юридичних наук, професора С. М. Кравченко, члени якої поєднують широкий спектр знань про довкілля та право, здатність до глибокого оперативного аналізу законодавства та наукової літератури з любов'ю до навколишнього середовища та людей.

Національний лісотехнічний університет України як представник цієї школи продовжує розвивати наукову спадщину професора Світлани Кравченко, втілюючи її прагнення, та у 2022 році відкрив навчання за ОПП «Екологічне право».

Одним із яскравих прикладів такої співпраці є участь студентів Національного лісотехнічного університету України (раніше – Львівський лісотехнічний університет) у програмах юридичного клінічного навчання, зокрема на базі першої в Україні та Центрально-Східній Європі юридичної клініки міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина» (ЕПЛ), Природного заповідника «Розточчя», Дунайсько-Карпатської програми, WWF Україна, Екодія, Досить Труїти Кривий Ріг, Центр економіко-правової аналітики, Grassroots-Institute тощо.

Традиційна схема навчання «лекції – семінари – модулі» часто виявляється недостатньою для того, щоб випускник був повністю готовий до викликів реального ринку праці. Юридична клініка стає тим містком, що дає змогу студентам-лісотехнікам подолати розрив між «правом на папері» та його застосуванням у житті.

За перші 3 роки клінічна програма НЛТУ охопила 45 студентів, які надали більше 10 письмових консультацій та підготували більше 30 процесуальних документів. Віримо, що сьогоднішні випускники стануть успішними юристами, відомими як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Діяльність юридичної клініки, що функціонує як база для практики студентів старших курсів, має на меті кілька ключових цілей:

– Підготовка кваліфікованих кадрів: формування нового покоління еко-юристів, здатних захищати екологічні права громадян.

– Практичний досвід: студенти залучаються до інтерв'ювання клієнтів, написання запитів, надання консультацій та навіть представництва інтересів у судах.

– Правова допомога: клініка є суб'єктом надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги.

– Виховання культури: студенти засвоюють принципи професійної етики, домінування інтересів клієнта та поваги до права.

Студенти НЛТУ України, які проходять навчання через юридичну клініку, стають частиною наукової школи професора Світлани Кравченко. Ця школа поєднує глибокий аналіз законодавства зі щирою любов'ю до довкілля та людей. В умовах, коли екологічне законодавство України потребує вдосконалення (зокрема в питаннях оцінки впливу на довкілля та зміни клімату), врахування контексту війни, такі фахівці стають критично важливими для держави.

Участь студентів Національного лісотехнічного університету України у клінічних програмах дає їм змогу виходити за межі сухих навчальних планів. Це не лише дає їм «індивідуальний практичний досвід», якого вимагають роботодавці, а й формує у них професійне відчуття законності та порядку, яке вони пронесуть через усе життя, незалежно від майбутніх посад у гармонії із природою.

Список використаних джерел

1. Т. 4: Конституційне право / редкол.: Ю. Г. Барабаш (гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2024. 1072 с.
2. Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності: монографія / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, Н. С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2025, 1060 с.
3. Кравченко С. Н. Реализация права в охране окружающей среды (социально-психологические условия): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харьков, 1991. С. 355.
4. Мовчан Я., Бондаренко Ю. Громадський екологічний рух – світова практика та український досвід. Історичний погляд. *Рідна Природа*: науково-популярний екологічний журнал. 22.12.2004. URL: <https://surl.luh.gov.ua/mjramd>
5. Люди і роки: як ЕПЛ починалася і якою вона стала. *Екологія. Право. Людина*. 2009. № 3(49). С. 13.
6. Standards of legal clinics of Ukraine. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Standards-of-Operations-of-Legal-Clinics-of-Ukraine_4.13.2017_ENG.pdf

7. Гончаренко В. Загальна і спеціалізована юридична освіта. *Адвокат*. 2002. № 2–3. С. 3–5.
8. Молібог С., Павленко Д., Браун Д. Юридична клініка. Київ: Центр комерційного права. 2002. 104 с.
9. Біленчук П., Сливка С. Правова деонтологія / за ред. П. Д. Біленчука. Київ: АТІКА, 1999. 320 с.
10. Гусарєв С., Тихомиров О. Юридична деонтологія. Київ: ВІРА-Р, 1999. 506 с.
11. Проблеми законодавчого визначення статусу юридичних клінік в Україні. *Адвокат*. 2012. № 11(146). С. 40.
12. «Юридичні клініки» в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади: посібник / за ред. М. В. Дуліби. Київ: «МП Леся», 2003. 120 с.
13. Аналіз стану державного регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища за різними напрямками, здійснений в межах підготовки національної доповіді про стан навколишнього середовища в Україні у 2023 році / П. П. Березовський, С. В. Шутяк, Г. А. Яценко, Ю. О. Костюніна, Н. І. Березовська. *Ефективність державного управління*. 2024. Вип. 1(78/79). С. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.36930/507806>
14. Shutyak S. V., Zayachuk V. Y. Правове регулювання загального та спеціального використання об'єктів рослинного та тваринного світу: фінансові та управлінські аспекти. *Forestry Education and Science: Current Challenges and Development Prospects*. International Science-Practical Conference (October 23–25, 2024, Lviv, Ukraine). 2024, Lviv, Ukraine. DOI: <https://doi.org/10.36930/conf150.4.7>
15. Шутяк С. В. Взаємозалежність принципів верховенства права та належного врядування на прикладі управління об'єктами тваринного світу. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Екологія. Людина. Суспільство». 2024. С. 259–264. DOI: <https://doi.org/10.20535/EHS2710-3315.2023.289131>
16. Strategic environmental assessment-underestimated tool for sustainable subsoil use / V. Karabyun, V. Shuryhin, S. Shutiak, M. Chmiel, R. Kulhanek. *Environmental problems*. 2022. Vol. 7(3). P 140–144.

Sofiya Shutiak. The Development of Young Lawyers' Character through Legal Clinic Programs: the Case of the National University of Forestry and Wood Technology

The article explores the evolution of Ukrainian environmental law through the prism of clinical legal education. It highlights scientific debates on the status of environmental law as an independent branch and the significant contribution of Professor S. M. Kravchenko's school to its formation.

The impact of the full-scale invasion on rethinking the role of natural resources and the relevance of developing new methods for environmental damage assessment are analyzed. Special attention is given to the practical training of students from the National Forestry University of Ukraine as the first institution of its kind in Central and Eastern Europe.

The author justifies the need to bridge the gap between theoretical "law on paper" and practice by involving students in counseling, drafting legal documents, and court representation. Issues regarding the implementation of international standards, such as the Aarhus and Espoo Conventions, and the necessity of harmonizing legislation with EU norms on strategic environmental assessment are discussed.

It is proven that the clinical education model is fundamental for forming a new generation of environmental lawyers capable of ensuring the sustainable development of the state.

Keywords: *environmental law, environmental protection law, climate change, legal clinic, Professor S. M. Kravchenko's School of Environmental Law, environmental safety.*

*Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*